

DOI <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2024-28-1-138-149>

УДК: 373.1.02.37.091.212:351.858

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3854-4033>

Катерина Журба,

доктор педагогічних наук, професор,
Інститут проблем виховання НАПН України,
м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9456-8278>

Ірина Шкільна,

кандидат педагогічних наук, старший дослідник,
Інститут проблем виховання НАПН України,
м. Київ

СТАН СФОРМОВАНOSTІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СОЛІДАРНОСТІ В УЧНІВСЬКОЇ І СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Анотація. У статті висвітлено стан сформованості національної солідарності в учнівській і студентській молоді в умовах воєнного часу.

Метою статті є висвітлення стану сформованості в учнівській і студентській молоді національної солідарності в умовах воєнного часу. Відповідно до мети вирішувалися завдання: визначити критерії, показники та рівні сформованості в учнівській і студентській молоді національної солідарності в умовах воєнного часу.

Зокрема уточнено національну солідарність як найважливішу моральну характеристику української національної спільноти, що визначає національну спорідненість членів українського суспільства через систему цінностей, національну свідомість, національну культуру, мову, моральні правила і закони та виявляється в самоорганізації, активній громадянській позиції, здатності діяти задля спільної мети і спільного блага, а сформованість в учнівській і студентській молоді національної солідарності як результат становлення української нації, незворотніх демократичних процесів, згуртованості у відстоюванні національних інтересів, територіальної цілісності. Експериментальною роботою було охоплено 634 особи (з них 353 учні 10-11 класів, 281 студент, 112 педагогів з Рівненської, Донецької, Київської, Черкаської областей). Визначено критерії та показники в оцінюванні рівнів сформованості в учнівській і студентській молоді національної солідарності: когнітивний, емоційно-ціннісний, довільної спонуки, діяльнісний та відповідні до них показники, що дозволило виявити рівні сформованості в учнівській і студентській молоді (високий, середній, низький).

У дослідженні використовувалися методи аналізу, синтезу, узагальнення, анкетування, опитування, бесіди, педагогічного спостереження, що забезпечило достовірність і об'єктивність показників.

Практичне значення статті полягає в тому, що її матеріали можуть використовуватися в дослідженнях із зазначеної проблеми та в організації виховного процесу закладів загальної середньої та вищої освіти, а також у процесі підготовки педагогів та у процесі педагогічної практики студентів.

Ключові слова: національна солідарність, сформованість в учнівській і студентській молоді національної солідарності, критерії і показники, рівні сформованості національної солідарності, згуртованість.

© Катерина Журба, Ірина Шкільна, 2024

Вступ. Формування національної солідарності є важливою умовою існування України як суверенної і незалежної держави, здатної відстоювати свою територіальну цілісність, об'єднуватися задля національних інтересів та інтегруватися до Європи.

Непересічне значення у формуванні національної солідарності в учнівської і студентської молоді має усвідомлення ними себе українцями, часткою великого народу, громади, відповідальними за долю України, її майбутнє, почуття обов'язку і відповідальності, правдивості, почутті власної гідності, готовими до єднання заради національних цінностей та інтересів, а також досягнення значущих цілей в умовах воєнного часу.

Про необхідність активізації уваги до формування в учнівської і студентської молоді національної солідарності йдеться в Конституції України, Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про національну безпеку України», «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної і громадянської ідентичності», «Про закордонних українців», «Про волонтерську діяльність», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», «Про основи національного спротиву», Указі Президента України «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері»; Концепції соціального згуртування Європи, Програми «Нова українська школа» у поступі до цінностей [3;4;5;6;7;8].

До питання формування національної солідарності зверталися філософи, психологи, педагоги. Унесок у філософське обґрунтування сутності національної солідарності зроблено В. Антоновичем, М. Драгомановим, В. Кременем, І. Франком. Вагомий вклад в обґрунтування ідеї національної солідарності як підґрунтя побудови Української держави зробили такі вчені, як Г. Зеленько, А. Зуйковська, А. Єрмоленко, М. Кармазіна, Л. Кочубей, О. Майборода, В. Перевезій, М. Попович, Ю. Сенюшкіна, В. Шаповал.

У психологічному дискурсі висвітлювалися різні сторони формування національної солідарності, серед яких: проблеми патріотичного виховання, національної ідеї, національної спорідненості (І. Бех), національної свідомості і самосвідомості (М. Боришевський), етносоціальних уявлень (О. Васильченко), етнічної самосвідомості (Г. Ставицький), ідеї генетичної психології (С. Максименко), культурно-гуманістичної психології (О. Росинський), учинкового осередку різних історико-культурних епох (В. Роменець), національної рефлексії (М. Шугай).

У педагогіці окремі аспекти формування національної солідарності досліджували Г. Ващенко, О. Вишневський, О. Губко, Б. Ступарик, К. Чорна. Авторське бачення особливостей формування національної солідарності представлено в дисертаційних дослідженнях Т. Потапчук, Ю. Руденко, Р. Сойчук, О. Шевченко.

Отже, актуальність дослідження стану сформованості в учнівської і студентської молоді національної солідарності в умовах воєнного часу є безперечною з огляду на виклики, що стоять перед українським суспільством і освітою.

Мета і завдання. Метою статті є висвітлення стану сформованості в учнівської і студентської молоді національної солідарності в умовах воєнного часу.

Відповідно до мети вирішувалися завдання: визначити критерії, показники та рівні сформованості в учнівської і студентської молоді національної солідарності в умовах воєнного часу.

Методи дослідження. З метою вирішення дослідницьких завдань нами використовувалися методи аналізу, синтезу, узагальнення, анкетування, опитування, бесіди, педагогічного спостереження, що забезпечило достовірність і об'єктивність показників.

Результати дослідження. Сформованість в учнівської і студентської молоді національної солідарності є результатом становлення української нації, незворотніх демократичних процесів, згуртованості у відстоюванні національних інтересів, територіальної цілісності.

Національна солідарність є найважливішою моральною характеристикою української національної спільноти, що визначає національну спорідненість членів українського суспільства через систему цінностей, національну свідомість, національну культуру, мову, моральні правила і закони та виявляється в самоорганізації, активній громадянській позиції, здатності діяти задля спільної мети і спільного блага.

З огляду на наше розуміння національної солідарності та з урахуванням особливостей раннього юнацького та юнацького віку нами визначено критерії й показники в оцінюванні рівнів сформованості в учнівської і студентської молоді національної солідарності.

Так, показниками *когнітивного критерію* визначено знання і судження школярів про цінності (свобода, гідність, справедливість, рівність, відповідальність, громадянська активність, згуртованість) у загальній структурі феномену національної солідарності; розуміння їхньої значущості у власному житті; усвідомлення ролі згуртованості й об'єднання українців у всьому світі задля досягнення спільних цілей (відстоювання територіальної цілісності, повоєнне відновлення України), ціннісне ставлення до Батьківщини, рідної мови, національна ідентифікація, відповідальність та причетність до долі України й української національної культури, повага до державних атрибутів та традицій українського народу, віра в майбутнє України;

Показники *емоційно-ціннісного* критерію включають прагнення до солідаризації, прояви любові до родини, рідного краю, Батьківщини, інтересу до історії і культурно-духовної спадщини українського народу, української мови й моралі, повага до людей, які

проживають та працюють в Україні, ідентифікація себе з українським народом, бажання прилучитися до моральних цінностей українського народу (свобода, гідність, справедливість, рівність, відповідальність, громадянська активність, згуртованість), а також відображають основні мотиви національної солідарності (україноцентричні, адаптації, конформістські), які впливають на вибір стратегії поведінки, її саморегуляції поведінки, усвідомлення себе відповідальним громадянином України.

Показники **критерію довільної спонуки**: сконцентрованість на меті, усіх своїх позитивних набуток щодо свідомого прийняття цінностей національної солідарності; уміння зосереджуватися на задачах і рішучість в оволодінні цінностями свободи, гідності, справедливості, рівності, відповідальності, громадянської активності, згуртованості; узгодженості та підпорядкованості дій заради досягнення національної солідарності.

Показники **поведінкового критерію**: поведінка індивіда та дієва любов до рідного краю, використання української мови, повага й толерантне ставлення до звичаїв, культури, традицій різних народів, що населяють Україну, і визнання їхньої заслуги в розбудові України, прояви готовності відстоювати інтереси України та протистояти антиукраїнській ідеології, зневажливому ставленню до національної української культури, сепаратистським настроям, активна участь у суспільно громадській і добродійній діяльності, відстоювання своїх прав, активна громадянська позиція.

Експериментальною роботою було охоплено 634 особи (з них 353 учні 10-11 класів, 281 студент, 112 педагогів з Рівненської, Донецької, Київської, Черкаської областей).

З метою виявлення уявлень учнівської і студентської молоді про національну солідарність нами була проведена пілотажна бесіда. Узагальнені результати наводяться в таблиці 1.

Дані таблиці 1 свідчать про те, що учнівська і студентська молодь загалом розуміє сутність поняття «національна солідарність», зазначаючи, що для них це насамперед усвідомлення себе частиною нації, громади, спільноти; наявність спільного походження, історичного минулого, історичної пам'яті; спільна відповідальність за збереження держави, територіальної цілісності, життя громадян, людського капіталу; відчуття єдності, спільні емоційні переживання в періоди національних випробувань; національна місія й історична роль у поступі людства; спільні національні перспективи та проектування майбутнього; робота задля спільного блага, досягнення спільної мети. Водночас не визначилися з відповіддю 7,1 % юнок і юнаків, що потребує відповідної виховної роботи.

На запитання «Чи відрізняються поняття «національна солідарність» і «національна згуртованість» 52,9 % опитаних відповіли «так», 16,2 % відповіли «ні» і 30,9 % відповіли «не знаю», що свідчить про те, що значна частина дітей не замислювалася над такими

проблемами й виявилася не готовою до розуміння необхідності солідаризуватися та згуртовуватися в умовах війни.

Таблиця 1

Результати пілотажної бесіди про сутність національної солідарності

№	Відповіді	К-сть	У %
1.	Усвідомлення себе частиною нації, громади, спільноти	151	23,8
2.	Наявність спільного походження, історичного минулого, історичної пам'яті	113	17,8
3.	Спільна відповідальність за збереження держави, територіальної цілісності, життя громадян, людського капіталу	91	14,4
4.	Відчуття єдності, спільні емоційні переживання в періоди національних випробувань	82	12,9
5.	Національна місія та історична роль у поступі людства	69	10,9
6.	Спільні національні перспективи та проектування майбутнього	56	8,8
7.	Робота задля спільного блага, досягнення спільної мети	27	4,3
8.	Не визначилися з відповіддю	45	7,1

Розмірковуючи над тим, як відрізняються поняття «національна солідарність» і «національна згуртованість», респонденти відзначили, що поняття «національна солідарність» для них передусім – це узгодженість та спільність цінностей (34,6 %), консенсус різних політичних сил і народу (27,8 %), єдність волевиявлення, вимог до влади і один до одного (19,5 %); активна підтримка ідей, спрямованих на забезпечення національних інтересів (17,4 %), наявність національної свідомості (15,8 %), сформованість нації (13,9 %).

Розглядаючи поняття «національна згуртованість», респонденти звернули увагу на зв'язок між членами спільноти, який забезпечує національна згуртованість (24,7 %). На думку учнівської і студентської молоді, національна згуртованість є характеристикою національної солідарності (21,8 %), результатом процесу націєтворення у переломні часи і в години визвольних змагань (18,5 %), визначає рівень громадянської відповідальності та здатності до гуртування (16,2 %), дієвої підтримки спільноти (15,7 %), причетності до національних рухів (10,2 %). Не визначилися з відповіддю (3,7 %) та не відповіли (2,5 %) респондентів.

Чинники, які впливають на формування національної солідарності й національної згуртованості, відображено в таблиці 2.

Дані таблиці 2 показують, що, на думку сучасної молоді, найкраще солідаризують націю спільні виклики й загрози, співчуття (поглядам, ідеям, подіям), узаємодія між людьми, тобто діяльнісна складова. Водночас чинниками, які впливають на національну згуртованість, є: спільні цінності, ідеологія й ідентичність.

Індивідуальні бесіди показали, що для учнівської і студентської молоді Україна насамперед асоціюється зі стійкістю (65,8 %), свободою (63,5 %), мужністю (59,7 %),

сміливістю (54,1 %), гуманізмом (50,9 %), європейським вибором (47,6 %), креативністю (42,4 %), хліборобством (40,9 %), здатністю розвиватися (37,8 %), демократизмом (35,2 %), автентичною культурою (31,9 %), незламністю (27,6 %), драматичною долею (20,5 %), толерантністю (18,7 %), смачною їжею (15,2 %), красою (13,4 %), козацькою вдачею (8,5 %).

Таблиця 2

Чинники, які, на думку учнівської і студентської молоді, впливають на формування національної солідарності і національної згуртованості (у %)

№	Чинники, які впливають на формування національної солідарності	У %	Чинники, які впливають на формування національної згуртованості	У %
1.	Спільні виклики і загрози, такі як війна, епідемії	41,1	Цінності	58,6
2.	Взаємодія між людьми	50,9	Ідеологія	21,2
3.	Співчуття	8,0	Ідентичність	20,3

Натомість, росія асоціюється в українській молоді з війною (89,5 %), зі злочинами проти людяності (78,6 %), убивствами полонених і беззахисних дітей (65,8 %), мародерством (60,2 %), жорстокістю (58,4 %), бомбардуваннями мирних міст і сіл (52,5 %), ворожістю (49,5 %), низьким рівнем культури (47,4 %), автократією і тоталітаризмом (40,1 %), страхом перед владою (34,6 %), репресіями (27,5 %), приниженням людської гідності (24,8 %), брехнею (21,2 %), рабством (18,5 %), «ватою» (15,7 %), нездатністю мислити критично (10,6 %), зомбоящиком (5,4 %), пихатістю (4,3 %), нахабством (3,9 %).

Учні і студенти відзначили, що за період війни вони краще усвідомили цінність державних символів. Найбільш типовими були такі відповіді: «Гімн України перестав бути для мене формальним атрибутом заходів, оскільки нині Гімн України є символом боротьби і нашої незламності» (Віра К.), «Гімн України відображає драматичну долю України та її боротьбу за державність» (Василь В.), «Гімн України написаний кров'ю борців за її свободу» (Олексій Ш.), «Раніше багато кому хотілося, щоб гімн України був веселішим, однак війна показала, що наш гімн глибокий за змістом, і я пишаюся, що це Гімн моєї країни» (Рита С.); «Прапор України найкращий, бо поєднує всю синь неба і золото хлібів» (Олена В.), «Прапор України – це символ незламності і волі до перемоги» (Ірина Ч.), «Я пишаюся нашим прапором як символом звитяги і свободи» (Мирослав Ц.); «Герб України відображає багатовікову історію України-Руси» (Руслан Н.), «У Гербі України заховані наші найважливіші смисли і цінності» (Роман К.), «Українські державні символи – це лаконічна історія України, відображена в образах і символах» (Микола Д.).

Проведене анкетування дозволило виявити перешкоди й проблеми у формуванні національної солідарності учнівської та студентської молоді. Узагальнені відповіді

наводяться в таблиці 3.

Таблиця 3

Перешкоди й проблеми у формуванні національної солідарності в учнівській та студентській молоді

<i>№</i>	<i>Відповіді учнів</i>	<i>К-сть</i>	<i>У %</i>	<i>Відповіді студентів</i>	<i>К-сть</i>	<i>У %</i>
<i>1</i>	Корупція	95	26,9	Недовіра до влади та постійні політичні скандали	68	24,2
<i>2</i>	Зниження рівня життя	75	21,3	Слабка внутрішня і міжнародна політика із солідаризації суспільства	42	14,9
<i>3</i>	Меншовартисність, залежність	54	15,3	Корупція	39	13,8
<i>4</i>	Відсутність сильних лідерів у політиці, здатних згуртувати суспільство	47	13,3	Розірваність національної солідарності через тривалу окупацію України росією та знищення визначних особистостей в Україні	36	12,8
<i>5</i>	Тривалий вплив росії на Україну	38	10,7	Відсутність державницького підходу і мислення	31	11,1
<i>6</i>	Вплив ворожої пропаганди, ідеології	29	8,2	Пріоритети індивідуального над колективним	25	8,9
<i>7</i>	Олігархізація України	15	4,3	Відсутність удалих реформ	16	5,7
<i>8</i>				Нехтування уроками історії	11	3,9
<i>9</i>				Громадянська невизначеність значної частини молоді та ухилинство	7	2,5
<i>10</i>				Нездатність політиків створити уряд національної єдності	4	1,4
<i>11</i>				Роз'єднаність політичних сил і територіальних громад	2	0,7
	<i>Всього:</i>	<i>353</i>	<i>100</i>	<i>Всього:</i>	<i>281</i>	<i>100</i>

Таким чином, дані, наведені в таблиці 3, свідчать про те, що учні і студенти правильно виокремлюють основні перешкоди й проблеми у формуванні національної солідарності, якими є корупція в країні, олігархізація, роз'єднаність політичних сил, тривала російська окупація українських земель, що призвело до розколу в суспільстві, зниженні відповідальності за долю України, прагненні перекласти невдачі на інших тощо.

Водночас, на думку учнівської і студентської молоді, нині існує потреба в об'єднаному

і згуртованому суспільстві, здатному протистояти викликам і загрозам, таким як війна, значні руйнування інфраструктури, геноцид українців (15,2 %). За цих умов національна солідарність, на думку учнівської і студентської молоді, є умовою виживання (14,4 %), відновлення України (13,5 %), повернення українців, які перебувають за кордоном (10,2 %). Розуміння значущості національної солідарності сприятиме демократизації усіх сфер життя (10,2 %), національному діалогові (9,7 %), відстоюванню національних інтересів в Україні і за її межами (8,9 %), більш ефективній підтримці та взаємодії з міжнародними партнерами (7,9 %), досягненні миру (5,4 %), відновленні територіальної цілісності (4,6 %).

Педагогічне спостереження показало, що лише 9,3 % учнівської та студентської молоді готові до взаємодії з інститутами громадянського суспільства; 9,7 % – знають свої права й обов'язки, уміють відстоювати цивілізованим шляхом свою гідність, справедливість та інші моральні цінності; 9,2 % – готові прийти на допомогу, згуртуватися задля вирішення важливого питання, що стосується учнівства чи студентства; лише 6,2 % – готові проявити ініціативність, 9,4 % – готові долучитися до суспільно-корисної діяльності задля спільного результату. Усе це свідчить про необхідність пошуку та впровадження педагогічних умов формування національної солідарності в умовах воєнного часу.

Результати констатувального етапу експерименту, одержані на основі зіставлення знань, мотивів і реальної поведінки за визначеними нами критеріями і показниками, засвідчили рівні сформованості національної солідарності учнівської і студентської молоді.

Учні і студенти з **високим рівнем** (учні ЗЗСО – 8,9 %, студенти ЗВО – 9,7 %) сформованості національної солідарності мають добрі знання про історію і національну культуру України, сучасні політичні і державні процеси, уміють їх аналізувати й оцінювати їхню роль у житті країни та окремої людини, усвідомлюють необхідність національної солідарності заради національних інтересів. Мають уявлення про національну культуру, люблять українську мову й послуговуються нею, шанують символи України. У своїй поведінці орієнтуються на цінності свободи, справедливості, гідності, рівності, відповідальності, згуртованості, громадянської активності. Діти цієї групи усвідомлюють свою приналежність до українського народу, мають добре розвинені почуття національної гордості, любові до Батьківщини, а також добре знають свої права і обов'язки та вміють їх відстоювати. Школярі є згуртованими, уміють працювати в команді задля спільного результату, виявляють громадянську активність у житті класу, школи, у прийнятті моральних рішень та виконанні доручень.

Для учнів і студентів із **середнім рівнем** (учні ЗЗСО – 58,3 %, студенти ЗВО – 59,8 %) сформованості національної солідарності характерним є добрий розвиток моральних якостей, почуття справедливості, гідності, рівності, свободи щодо себе та вибіркоче

ставлення до інших. Національна солідарність визначається ставленням до спільної діяльності, ситуативною перевагою власних інтересів над колективними, бажанням підкреслити власні заслуги. Такі діти рідко ініціюють спільні проєкти, намагаються бути «як усі», потребують спонуки й заохочення до громадянської активності, вивчення української історії, національної культури. Слід відзначити ситуативні й конформістські мотиви, які переважають у поведінці дітей, висловлювання часом діаметрально протилежних суджень. Також учні та студенти цієї групи виявляють відповідальність, якщо є контроль з боку дорослих, не завжди дотримують слова, не завжди готові протистояти приниженню власної чи національної гідності.

Учні та студенти з *низьким рівнем* (учні ЗЗСО – 32,8 %, студенти ЗВО – 30,5 %) мають обмежені або не завжди правильні уявлення про національну солідарність, не проявляють інтересу до історії України, національної культури, моральних цінностей. Послугуються українською мовою лише в школі чи університеті, свідомо ігноруючи її в побуті та спілкуванні з однолітками. Не пов'язують свого майбутнього з Україною. Несформованість національної солідарності є причиною нерозуміння національних інтересів, нездатності працювати на спільний значущий результат. Діти цієї групи мають спотворене розуміння моральних цінностей. Слабкий інтерес до національної культури, нерозвинені навички роботи в команді та громадянська пасивність визначають схильність перекладати відповідальність на інших та звинувачувати їх без намагання щось змінити чи проявити ініціативу. Часто такі діти конфліктують та сумніваються в доцільності громадських проєктів. Моральні рішення приймають спонтанно або за підказкою інших. Виявляють байдужість або пасивність у житті класу чи групи.

Обговорення. Значущість вивчення стану національної солідарності в учнівської і студентської молоді підтверджують наукові дослідження присвячені зазначеній проблемі.

Зокрема, у вітчизняній науковій думці національна солідарність визначається через прояви поведінки в емоційно-почуттєвих, духовних та ідейних формах [10, с. 345]. Цей підхід знаходить підтвердження і в дослідженнях М. Паращевіна, який визначає національну солідарність як відчуття себе частиною цілого, умовою існування якого є взаємна довіра, соціальні контакти, уникнення між групою ворожості [2, с.448].

Дисертаційне дослідження А. Денисюк «Політичний діалог як чинник консолідації українського суспільства» (2023) присвячено вивченню нових діалогових форм українського суспільства, що має значний вплив на політичний вибір сучасної молоді, формування національної ідентичності й національної солідарності.

Авторка розглядає феномен політичного діалогу як засіб єднання і згуртування соціуму, важливий чинник партнерства й узаємодії та характеризує діалог як важливий

чинник у становленні нації й національної солідарності. У дослідженні доводиться взаємозалежність цінностей з політичним вибором громадян, наявною суспільно-політичною ситуацією та їхнім ставленням до зовнішньополітичної стратегії держави. Дослідниця переконана, що зовнішня війна сприяла зростанню довіри населення до громадських і волонтерських організацій, усвідомлення солідарності та утвердження національної ідентичності українців, а також запропонувала «механізми консолідації різних соціальних груп та залучення їх до участі у процесах державотворення України, спільного протистояння агресору, зокрема, за допомогою спеціально створених онлайн-платформ, каналів у соціальних мережах тощо» [1, с.5].

У дисертаційному дослідженні Р. Сойчук «Теоретико-методологічні засади виховання національного самоствердження учнівської молоді» обґрунтовуються додаткові функції процесу виховання національного самоствердження, серед яких національна рефлексія, національна ідентифікація, ціннісно-смилова, національного самовизначення, національної спрямованості, національної солідарності, національної саморегуляції, національної мотивації, національної самореалізації. Дослідниця відзначила, що «усвідомлення потреби бути солідарними із представниками різних національних спільнот задля процвітання української нації у своїх відповідях продемонстрували 58,3 % учнів ЕГ і 60,5 % школярів КГ; не визначились – 21,9 % опитаних ЕГ і 16,7 % респондентів КГ. 19,8 % школярів ЕГ і 22,9 % учнів КГ переконані в раціональності досягати успіху лише задля власних інтересів. 48,7 % опитаних ЕГ і 54,1 % респондентів КГ згодні з твердженням, що шляхом їхнього особистого самовдосконалення як носіїв цінностей української нації вони здатні поліпшити добробут народу, 25,8 % учнів ЕГ та 29,2 % учнів КГ не визначились, та 25,5 % опитаних ЕГ і 16,7 % респондентів КГ визнають доцільність самовдосконалення лише з особистою метою. Цілковито приймають національні цінності, традиції та культуру українського народу 65,8 % учнів ЕГ і 69,4 % учнів КГ, не можуть визначитись 19,2 % школярів ЕГ і 17,4 % школярів КГ, та керуються у своїй поведінці лише умовностями поведінки в соціумі 15,0 % учнів ЕГ і 13,2 % респондентів КГ» [9, с. 188].

Проаналізовані праці підтверджують достовірність основних висновків, отримані нами в процесі дослідження.

Висновки. Національна солідарність є важливим чинником становлення та збереження української нації, її здатності захищати свою державність і територіальну цілісність.

Визначено критерії (когнітивний, емоційно-ціннісний, довільної спонуки, поведінковий) з відповідними показниками, що дозволило виявити рівні сформованості в учнівської і студентської молоді національної солідарності (високий, середній, низький).

Практичне значення статті полягає в тому, що її матеріали можуть використовуватися в дослідженнях із зазначеної проблематики та організації виховної роботи в закладах загальної середньої, вищої освіти, а також для підготовки педагогів.

Безумовно, означені напрацювання не вичерпують усіх аспектів досліджуваної проблеми. Зокрема подальшого вивчення потребують питання щодо впровадження закордонного досвіду з означеного питання з метою покращення підготовки педагогів до формування в учнівській і студентській молоді національної солідарності.

Список використаної літератури

1. Денисюк А. В. Політичний діалог як чинник консолідації українського суспільства: дис. на здобуття наукового ступеню доктора філософії: Спеціальність 052 – Політологія (Галузь знань 05 – Соціальні та поведінкові науки) / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків. 2023.
2. Парашевін М. Соціальна солідарність в українському суспільстві: тенденції змін. Українське суспільство 1994-2004: Моніторинг соціальних змін. Київ : ІС НАНУ, 2004. С. 448-457.
3. Про вищу освіту: Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 37-38. 2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 25.06.2023).
4. Про освіту: Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 38-39. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 25.06.2020).
5. Про основи національного спротиву. Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2021. № 41. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>. (дата звернення: 07.06.2020).
6. Про основи національної безпеки України: Закон України. №964-IV. 19.03.2003. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 07.06.2020).
7. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України № 2834-IX. від 13.12.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20> (дата звернення: 10.02.2023).
8. Програма «Нова українська школа» в поступі до цінностей / І.Д. Бех, Т.Ф. Алексеєнко, К.О. Журба, С.В. Кириленко, В.І. Кириченко, Л.В. Корецька, О.І. Остапенко, О.Л. Пруцакова, Н.В. Харченко, І.М. Шкільна. *Шкільний світ*. 2020. № 11-12 (107-108). С. 90-119.
9. Сойчук Р. Л. Теоретико-методологічні засади виховання національного самоствердження учнівської молоді: дис. на здобуття наукового ступеню доктора пед. наук: 13.00.07/ Інститут проблем виховання НАПН України. Київ. 2017.
10. Соціологія: терміни, поняття, персоналії. Навчальний словник-довідник / за ред. В. М. Пічі. Київ : Каравела, Львів : Новий Світ-2000, 2002. 480 с.

References

1. Denisiuk, A. V. (2023). *Politychnyi dialoh yak chynnyk konsolidatsii ukrainskoho suspilstva*. [Political dialogue as a factor in the consolidation of Ukrainian society] (PhD dissertation, Kharkiv).
2. Parashchevin, M. (2004). *Sotsialna solidarnist v ukrainskomu suspilstvi: tendentsii zmin* [Social solidarity in Ukrainian society: Trends of change]. *Ukrainske suspilstvo 1994-2004: Monitorynh sotsialnykh zmin* (pp. 448-457). Kyiv: IS NANU.
3. *Pro vyshchu osvitu* [On higher education]. (2014). The Law of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
4. *Pro osvitu* [On education]. (2017). The Law of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
5. *Pro osnovy natsionalnoho sprotyvu* [On the basics of national resistance]. (2021). Law of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>.
6. *Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy* [On the basics of national security of Ukraine]. (2003). The Law of Ukraine (No 964-IV, March 19). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
7. *Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti* [On the basic principles of state policy in the sphere of the establishment of

Ukrainian national and civil identity]. (2022). The Law of Ukraine (No 2834-IX, December 12). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20>

8. Bekh, I. D., Aliksieienko, T. F., Zhurba, K. O., Kyrylenko, S. V., Kyrychenko, V. I., Koretska, L. V., Ostapenko, O. I., Prutsakova, O. L., Kharchenko, N. V., & Shkilna, I. M. (2020). Prohrama «Novaukrainska shkola» v postupi do tsinnosti [The program “New Ukrainian School” in progress towards values]. *Shkilnyi Svit*, 11-12(107-108), 90-119.

9. Soichuk, R. L. (2017). *Teoretyko-metodychni zasady vykhovannia natsionalnoho samostverdzhennia v uchnivskoi molodi* [Theoretical and methodological principles of education of national self-assertion of school youth]. (Dissertation Abstract, Kyiv).

10. Picha, V. M. (Ed.). (2002). *Sotsiologhiia: terminy, poniattia, personalii. Navchalnyi slovnyk-dovidnyk* [Sociology: Terms, concepts, personalities. Educational dictionary-reference]. Kyiv: Karavela, Lviv: Novyi Svit-2000.

Kateryna Zhurba,

*Doctor of Sciences in Education, Professor,
Institute of Problems on Education of the NAES of Ukraine,
Kyiv*

Iryna Shkilna

*PhD in Pedagogy, Senior Researcher,
Institute of Problems on Education of the NAES of Ukraine,
Kyiv*

STATE OF FORMATION OF NATIONAL SOLIDARITY AMONG PUPILS AND STUDENT YOUTH IN WARTIME CONDITIONS

Abstract. *The article highlights the state of formation of national solidarity among pupils and student youth in wartime conditions.*

The purpose of the article is to highlight the state of formation of national solidarity among pupils and student youth in wartime conditions. In accordance with the goal, the tasks were solved: to determine the criteria, indicators and levels of formation of national solidarity among pupils and student youth in wartime conditions.

In particular, national solidarity was specified as the essential moral characteristic of the Ukrainian national community, which determines the national kinship of members of Ukrainian society through a system of values, national consciousness, national culture, language, moral rules and laws and is manifested in self-organization, active citizenship, the ability to act for a common goal and of the common good, and the formation of national solidarity among pupils and students as a result of the formation of the Ukrainian nation, irreversible democratic processes, cohesion in the defense of national interests, territorial integrity. The experimental work involved 634 people (353 of them 10-11th graders, 281 students, 112 teachers from Rivne, Donetsk, Kyiv, Cherkasy regions). The criteria and indicators for evaluating the levels of formation of national solidarity among schoolchildren and student youth were determined: cognitive, emotional-value, arbitrary motivation, activity and the indicators corresponding to them, which made it possible to identify the levels of formation among schoolchildren and student youth (high, medium, low). The research used methods of analysis, synthesis, generalization, questionnaires, interviews, conversations, pedagogical observation, which ensured the reliability and objectivity of indicators

The practical significance of the article is that its materials can be used in research on the specified problem and in organizing the educational process of institutions of general secondary education and higher education, as well as in the process of training teachers and during the pedagogical practice of students.

Key words: *national solidarity, formation of national solidarity among pupils and students, criteria and indicators, levels of formation of national solidarity, cohesion.*

Стаття надійшла до редакції 05.08.2024.
Стаття прийнята до публікації 22.08.2024.